
Сяргей Шапран

...я не ўяўляў: надрукуюць або не.
А калі надрукуюць, то ці пасадзяць мяне, ці выключачь аднекуль, ці яшчэ што, — ніякага ўяўленьня я ня меў. Я пра гэта ня думаў...

Васіль Быкаў:

«Тое, што хачу, я ўсё роўна скажу»

Старонкі кнігі «Васіль Быкаў. Гісторыя жыцця ў дакументах, публікацыях, успамінах, лістах»

Аповесць «Мёртвым не баліць» Васіль Быкаў пачынае пісаць у 1964 г., «у асноўным, улетку і ня так таропка, як ранейшыя аповесці»¹. Першы ж імпульс да твору прыйшоў яшчэ ў Менску. «Паміж цягнікамі ў мяне быў вольны час, і я зайшоў у рэдакцыю «ЛіМа», дзе застаў аднаго толькі галоўнага рэдактара Нічыпара Пашкевіча. Пачалася размова, у якой Нічыпар праявіў поўны антаганізм да маіх думак-поглядаў, што я вёз з Масквы. Апроч хіба адной — пайсьці і разам выпіць. За рэстараным сталом дыскусія працягвалася болей мірная, мы амаль паразумеліся і, калі зайшла гаворка пра вайну, я распавёў партызану-камсору Пашкевічу эпізод майго раненьня пад Кіраваградам. Гэта як доказ таго, што і на фронце хапала ліха. Змораны гаворкай і вячэрай, Нічыпар лагодна сказаў, мабыць, каб

Часопісны варыянт.

¹ Быкаў В. Доўгая дарога дадому. Мн.: Кніга. 2003. С. 235.

скончыць спрэчку: «Ну во, амаль гатовая аповесьць». Пасьля, едучы цягніком у Горадню, я пачаў над тым думаць і вырашыў паспрабаваць напісаць.

Я ня ведаў яшчэ, што гэта будзе, — апавяданьне, аповесьць ці, можа, які ўспамін. Але намер напісаць засеў у галаве моцна¹. Праўда, у прадмове да другога нямецкага выданьня «Мёртвым не баліць» Быкаў пісаў: «Мертвым не больно» была задумана автором в начале 60-х годов, однако ее осуществление отодвинулось на несколько лет ради других, как казалось, более привлекательных сюжетов². Пазьней і М. Матукоўскі, спасылаючыся на размовы з пісьменьнікам, засьведчыць: «А ўсё адбылося так, як апісана ў яго самай аўтабіяграфічнай і найбольш балючай аповесьці. І зусім невыпадкова, што Васіль Быкаў назваў свайго героя Васілевічам... Быў цяжка паранены, ледзь дабраўся да шпіталю [...] і за мінуту да таго, як яго пратаранілі і раздавілі фашысцкія танкі, выпаўз адтуль... Усё, што там апісана, перажыта не толькі Васілевічам, а і Васілём Быкавым»³. І сам Васіль Уладзіміравіч назаве аповесьць «найбольш аўтабіяграфічнай»⁴. Трэба толькі адзначыць, што прозьвішча Васілевіч зьявілася ў самы апошні момант — нават падчас рэдагаваньня тэкста ў «Маладосьці» галоўнага героя звалі Леанідам Зыкавым⁵.

Да таго ж аўтар вырашае такое пытаньне: «Тады ўжо я ведаў, што залішняй драматызацыі ваеннага сюжэту можа ня быць, што можа ня быць і нікога сюжэту, аб чым колісь пісаў яшчэ Чэхаў. Драматызацыя на вайне — натуральная рэч. Крыху іншая справа — за кошт чаго? Якімі сродкамі? Вядома, найперш сродкамі выяўленьня сутнасьці барацьбы двух бакоў, што ўвогуле было надта традыцыйна, калі не сказаць руцінна. Мяне здаўна цікавілі канфлікты іншага кшталту — унутраныя, якіх хапала і на вайне таксама. Вайна зусім не спыніла (калі не абвастрыла) унутраную палітыку ў адносінах партыі (і асабліва яе карных органаў) да народа. Рэпрэсіўная палітыка працягвалася, хаця, можа быць, ня гэтак заўважна, як да вайны. [...]

Пасьля выкрыцьця «культу асобь» ў расейскай літаратуры пачалі паяўляцца негатывныя вобразы чэкістаў, энкавэдыстаў, здаралася, што і нядаўніх сьмершаўцаў. Але ўсё тое дужа ашчадна і нясьмела. Тады «Архіпелаг ГУЛАГ» ня быў вядомы, А. Салжаніцын заставаўся аўтарам толькі «Аднаго дня Івана Дзянісавіча». Але ў грамадскай сьвядомасьці ўжо склаўся адыёзны тып гэтых людзей, пэўныя адносіны да якіх у мяне склаліся даўно. Карцела напісаць, хоць я пэўна ня ведаў, чым можа скончыцца такая спроба. Пэўнае адчуваньне, аднак, было, у паветры паваялі ўжо іншыя вятры, але, думалася, можа, часова. Можа, тое, што адбылося ў грамадзкім жыцьці краіны, безваротна, і краіна назаўжды скончыла з уласным крывавым мінулым⁶. Аднак пісьменьнік разумее, што калі напісаць менавіта так, як ён сам лічыць патрэбным, дык не прапусьціць цензура. Праўда, на пытаньне: ці прысутнічала самацензура ў Быкава? — Аляксей Пяткевіч адказвае:

— Думаю, што не. Хаця, канешне, у той час самацензура была практычна ва ўсіх пісьменьнікаў, але ў такога мастака, як Быкаў, калі яна і была, дык у мінімальнай дозе, таму што быў ён чалавекам ідэі, чалавекам праўды і вялікай сумленнасьці. Набалелае сэрца не магло ісьці насуперак сабе самому... Быкаў вымушаны быў недзе адмаўляцца ад свайго тэксту ўжо толькі тады, калі здаваў яго ў друк, вымушаны быў, сьціснуўшы сэрца, нешта мяняць. Нярэдка і за яго мянялі.

З аднаго боку гэта, канешне, так, але вось што гаварыў пісьменьнік, адказваючы на пытаньне: «Когда вам указывали на ваши якобы ошибки, вы поправлялись?» — «Если

¹ Доўгая дарога дадому. С. 234-235.

² Быков В. Мертвым — не больно, больно — живым // Нёман. 1992. № 1. С. 142.

³ Матукоўскі М. Кожны дзень — у разьведку... // Маладосць. 1974. № 6. С. 158-159.

⁴ Тамковіч А. Па Богу і людзях сэнс жыцьця чалавечага ў тым, каб жыць. Высока / Инт. с В. Быковым // Свободные новости. 1999. 18-25 июня.

⁵ Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (далей — БДАМЛіМ). Ф. 37, воп. 1, адз. зах. 365, 366.

⁶ Доўгая дарога дадому. С. 235-237.

бы я і не рэагироваў непасрэдна (хотя я не мог этого не делать, поскольку «ошибки» подчеркивались красным карандашом и произведение не пускалось в набор, пока подчеркнутое не исправлялось), то при работе этот незримый редактор всегда присутствовал! По существу происходила трудная борьба с внутренним цензором»¹. Да таго ж, працуючы над «Мёртвым не баліць», Быкаў пісаў у студзені 1965 г. у лісьце да Ванкарэма Нікіфаровіча: «А я паціху пішу. Праўда, скончу яшчэ не хутка — праз месяц, другі. Ня ведаю, што атрымаецца. Рызыкаўны вобраз асабіста я ўжо перарабіў. Пасля «Пасткі» рашыў абыходзіць такія павароты, бо ўсё роўна іх ламаюць у рэдакцыях, а гэта горш, чым калі зробіш (паламаеш) сам. Праўда, тое, што хачу, я ўсё роўна скажу. Не праз той дык праз другі вобраз. Рознай пошасьці, на шчасьце ці няшчасьце, у нас хапае»². Аднак пазьней напіша: «Безусловно, автор «Мертвым не больно» проявил известную дерзость и еще большую самонадеянность, выводя на своих страницах образ полкового смершевца без прикрас, руководствуясь собственным знанием и собственным пониманием проблемы, столь щепетильной для того драматического времени.

Решающую роль в его намерениях сыграли, наверное, чувство протеста вместе с подсознательным стремлением к истине, так или иначе живущем в тайниках души униженного человека, как и погранного народа. Хотелось сказать свое слово и сделать это не так, как делали другие, как принято было в советской литературе. О последствиях тогда не думалось — лишь бы напечататься, что по тем временам действительно составляло немалую проблему»³.

Адно з праблем, як сьведчыў пісьменьнік, выклікала і такое пытаньне: якое даць прозьвішча сьмершаўцу? «Было вядома, якія ў нас склаліся адносіны да нацыянальнай прыналежнасьці літаратурных персанажаў, асабліва персанажаў адмоўных. Звычайна на дадатныя рэагавалі моўчкі, бы так і трэба, а на адмоўныя слалі аўтарам і ў рэдакцыі пратэсты і рэкламацыі з крыўдамі за абразу. Шахцёры крыўдзіліся за шахцёраў, сталявары — за сталявараў, настаўнікі — за настаўнікаў. [...] Чыста расейскае прозьвішча не падыходзіла з самага пачатку (не прапусьціць Галоўліт), сярэднеазіяцкае выклікала немалы сумнеў, азіяцкі «чытачы» на гэты конт былі яшчэ болей чуйныя. І я ня без ваганьня выбраў амаль нейтральнае — Сахно, якое хоць і несла ў сабе нейкі славянскі элемент, але, на мой погляд, ня мела выразнай нацыянальнай прыналежнасьці. Напэўна, аднак, тут да канца не дадумаў, некаторыя прызналі яго сваім, што мне пасля каштавала нямала папсугай крыві. У тым ліку і ад маіх украінскіх сяброў-пісьменьнікаў»⁴.

Што датычыцца «украінскіх сяброў-пісьменьнікаў», дык размова ідзе ў тым ліку і пра Алесь Ганчара, хоць Р. Лубкіўскі і пісаў, што «надуманую праблему «Быкаў—Ганчар» [...] штучна стваралі правакатары, распаўсюджваючы плёткі аб непрыманымі Алесем Цярэнцьевічам тых старонак прозы Быкава, дзе фігуруюць «украінскія прозьвішчы» ў негатывным асьвятленьні»⁵. Аднак пра тое распавядаў і сам Быкаў: «Пры сустрэчы на маскоўскім пленуме Алесь Ганчар папытаўся, хто даў гэткае імя прахвосту-сьмершаўцу Сахно? Я сказаў, што аўтар. Тады ён абурўся: «А мы чулі, што тое зрабіў нейкі жыдок з «Нового мира». Ад цябе таго не чакалі...» Празь нямала гадоў, як ў Кіеве абмяркоўвалася магчымасьць друку гэтай аповесьці на ўкраінскай мове, той жа Ганчар сказаў: «Толькі цераз мой труп!» І я думаў: няўжо тут уся справа ў хай сабе і адыёзным прозьвішчы? А можа, яшчэ ў чым, болей глыбінным, пра што, аднак не гавораць? Саромеюцца, ці што? Дзякуючы, аднак, прынцыповай пазыцыі маіх сяброў, славуных украінскіх пісьменьнікаў У. Яварыўскага, Дз. Паўлычкі, І. Драча гэтая аповесьць выйшла на ўкраінскай мове [...]»⁶.

¹ «В моей памяти много печали» / Инт. С. Шапрана с В. Быковым // Знамя юности. 1991. 4 июля.)

² БДАМЛіМ. Ф. 370, воп. 1, адз. зах. 155, арк. 2.)

³ Быков В. Мертвым — не больно, больно — живым. С. 143.)

⁴ Доўгая дарога дадому. С. 237-238.)

⁵ Лубкіўскі Р. Вялікі Беларус // Наш Быкаў. Мн.: Кніга, 2004. С. 491.)

⁶ Доўгая дарога дадому. С. 251-252.)

Абмеркаваньне «Мёртвым не баліць» на рэдкалегіі часопіса «Маладосць» адбы- ваецца даволі добразычліва, праўда, Пімен Панчанка заўважыць «як пра штось вы- рашанае: пасадку Сахно трэба змяніць». Тое аўтару «ня дужа падабалася, бо такая папраўка шмат што мяняла ў сістэме ідэяў», і Быкаў вырашае «не ўказваць ягонай пасадцы наогул. Проста — афіцэр штабу. Разумны здагадаецца, а дурню няма чаго ўсё да драбніц разжоўваць»¹.

Адна з назваў аповесці была «Ноч пасля сьвята» — менавіта так пазначана на машынапісе, аднак пасля гэтай назва была закрэсьленая алоўкам, зьверху рукой Быкава надпісана: «Мёртвым не баліць»². 23 лютага 1965 г. ён пісаў П. Панчанку: «Аповесьць сваю я скончыў, цяпер перадрукоўвае машыністка. Атрымалася нешта ня тое, што хацелася, асабіста я незадаволены вельмі і ўсё перажываю. Ды і велікава- ты аб'ём — 13 аркушаў. Як толькі будзе перадрукаваная, дашлю Вам на суд і расправу»³. Размова ідзе менавіта пра «Мёртвым не баліць» — гэта пацьвярджае ўжо наступны ліст:

«18 красавіка 1965 г.

Дарагі Пімен Емяльянавіч!

Ваш ліст мяне вельмі ўзрадваў. Патроху я пачынаю прывыкаць да думкі, што ў гэты раз няўдача мяне абмінула. А то ўжо, прызнацца, было такое прадчуваньне, і перш за ўсё па той прычыне, што далёка ня ўсё атрымалася ў аповесці, як хацелася. З другога боку, я вельмі добра разумею, што зьявілася яна вельмі ня ў час. Трэба было раней ці пазней. Цяпер жа на ўсіх хвалях грываць бравурныя творы пра перамогу, гераізм і авангардную ролю.

Шмат што, вядома, давядзецца паправіць. Я амаль цалкам згодны з Вашымі заў- вагамі. Назва сапраўды трохі з падтэкстам, я гэтага не зразумеў раней. Відаць, трэба вярнуцца да ранейшай — «Мёртвым не баліць».

Маю надзею ў гэтым месяцы быць у Менску, зайду ў «Маладосць». Калі будзе патрэба, дык прыеду спецыяльна.

Вялікі Вам дзякуй, Пімен Емяльянавіч, за разуменьне і маральную падтрымку.

Шчыра жадаю ўсяго найлепшага, і перш-наперш — добрага здароўя.

Са шчырай павагай В. Быкаў»⁴.

І хоць Васіль Уладзіміравіч не называе іншую назву аповесці, аднак яна станов- іцца вядомай з наступнага:

«Дзяржаўнаму выдавецтву «Беларусь»

Заяўка

Прашу ўключыць у план выданьня на 1967 год маю аповесьць «Ноч пасля сьвя- та» памерам 13 аркушаў.

Аповесьць напісаная на матэрыяле мінулай вайны і сучаснасьці, два ўзаемаперап- леченыя сюжэты ўзнаўляюць подзьвігі нашых людзей у гады вайны і выяўляюць тыя цяжкасьці, як і іх пераадоленне, якія маюць месца ў наш час і зьвязаны з «рэхам вайны» ня столькі ў навакольным жыцьці, колькі ў душах людзей.

11 сакавіка 1965 г.

В. Быкаў»⁵.

Выдавецтва «Беларусь» сапраўды мелася друкаваць быкаўскую аповесьць асоб- ным выданьнем, на карысьць гэтага сьведчыць «План редакционной подготовки на 1966 год (под выпуск в 1967 году)», дзе занатавана літаральна наступнае: «В. Быков. Ночь после праздника. Новая повесть о современности и о минувшей войне»⁶. Больш за тое, на наступны год аўтару прапануюць экранізаваць яго твор, пра што гаворыць

¹ Доўгая дарога дадому. С. 238.

² БДАМЛіМ. Ф. 37, воп. 1, адз. зах. 365, арк. 1.

³ «Бачу Вас побач...»: Лісты Васіля Быкава да Пімена Панчанкі // Польша. 2001. № 8. С. 160.

⁴ «Бачу Вас побач...» // Польша. 2001. № 8. С. 160.

⁵ БДАМЛіМ. Ф. 11, воп. 1, адз. зах. 628, арк. 1.

⁶ БДАМЛіМ. Ф. 78, воп. 1, адз. зах. 140, арк. 24.

тэлеграма ад 17 сакавіка 1966 г.: «Объединение Юность киностудии Мосфильм заинтересовалось вашей повестью Мертвым не больно на предмет ее экранизации просим сообщить ваше мнение по поводу нашего предложения тчк наш адрес Москва Г—285 киностудия Мосфильм творческое объединение Юность телефон АГ-3-94-40 = директор творческого объединения Солдатенко»¹. Аднак зразумела, што пасля далейшых падзеяў ні аб кніжным выданні, ні аб экранізацыі размовы ісьці ўжо не магло...

«Мёртвым не баліць» зьяўляецца ў «Маладосці» (№№ 7, 8). Першыя крытыкі аповесці паставяцца да яе станоўча. Так, Васіль Буран, які лічыў, што гэты твор «зьяўляецца своеасаблівым працягам «Пасткі»², напіша: «Не трэба быць празорцам, каб прадказаць лёс новай аповесці Васіля Быкава. Яна не заляжыцца ў кнігарнях і на бібліятэчных паліцах, міма яе не пройдзе крытыка. Бо гэты твор цікавы і хвалюючы. [...] «Мёртвым не баліць» — мужнае і чэснае слова ў абарону чалавечнасці, слова ў імя памяці мёртвых і грамадзянскай смеласці і прынцыповасці жывых»³. Сапраўды, Анатоль Казловіч сьведчыў: «Журнал «Маладосць» с повестью Быкова студенты передавали друг другу. Повесть пленила нас новыми фактами о войне»⁴. Уладзімір Някляеў распавядаў, што 8-мы нумар «Маладосці», з працягам «Мёртвым не баліць», з яго паштовай скрыні быў выкрадзены...

«Повесть В. Быкова — гневный бескомпромиссный приговор Горбатукам, Сахно и им подобным, приговор, вынесенный живыми, для которых вера в торжество великих идеалов нашего строя — это вера в добро и человечность»⁵. На думку ж Міхася Стральцова, «В. Быков убежденно спорит с теми, кто склонен рассматривать героизм «вообще» как некий абстрактный тезис, за которым исчезает живая, неповторимая человеческая личность. Спорит с теми, кому уютно было прятать узость собственных воззрений за размашистой формулой, вроде знаменитой: лес рубят — щепки летят. Некто Горбатуок, тускловатая копия «сильной личности», не без простодушного цинизма говорит бывшему фронтовику Василевичу [...]: «Война — беспощадная вещь. Там твердая рука нужна. На смерть никому не хочется идти. А что же — сознательность? Сознательность — в газетах. А тут заставить надо. Чтобы боялись».

Баяцца — і жываваць сабой? Паступаць па веленню сэрца — і чываваць на себе пранызаваоце ізуаючыі вглед Горбатуока ілі капітана Сахно, во всем видящего «крамолу», усиленно культивирующего свое безоговорочное, какое-то таинственное превосходство, свою непогрешимость? Такое отношение к человеку не принимают ни младший лейтенант Василевич, ни самоотверженная, обаятельная даже в своей грубоватости медсестра Катя, ни ровесник Василевича Юрка [...]

Адзін толькі Якаў Герцовіч напіша, што ў Быкава, «таленавітага празаіка, творы якога хвалююць шчырай, аб'ектыўнай праўдай аб вайне, зрэдку прарываюцца і не ўласцівыя яму ноткі», якія крытык бачыў у матыве «асуджанасці, які даволі часта прарываецца ў аповесці», і ў матыве «абстрактнага гуманізму», які прагучаў у апавяданні «Адна ноч»; да таго ж Герцовіч папракне пісьменьніка ў тым, што «нельга ж заўважаць толькі прыватнасці, толькі недахопы ў арганізацыі асобных баявых аперацый і ня бачыць пры гэтым агульнай карціны вайны»⁷. Пра гэты артыкул Герцо-

¹ Хатні архіў В. Быкава.

² Буран В. Веліч чалавечага духу // Польша. 1965. № 11. С. 176.

³ Буран В. Боль жывых // Літаратура і мастацтва. 1965. 28 верасня.

⁴ Козловіч А. Васіль Быков. Четвертый белфронт разбит // Свободные новости. 2000. 18-25 февр.

⁵ Петкевич А. Сердце не может молчать // Гродненская правда. 1965. 20 нояб.

⁶ Стральцов М. Преемственность подвига // Литературная газета. 1965. 25 сент.

⁷ Герцовіч Я. Дзвюх праўд не бывае... // Звезда. 1966. 1 лют.

⁸ Лісты з Зэльвы: Перапіска Ларысы Геніюш з Міколам Прашквічам // Дзеяслоў. 2003. № 2. С. 126.

віча будзе пасьяла пыгацца Ларыса Геніюш і, маючы на ўвазе Быкава, напіша ў лісьце да Міколы Прашковіча: «Ён — глыбокі аналітык, амаль геніяльны, як само жыццё»⁸.

«На беларуском языке повесть была напечатана в минском журнале «Маладосць» в 1965 году. Теперь уже трудно с уверенностью определить, почему она там прошла в печать — то ли по недосмотру или недопониманию редакции, хотя главный редактор, великолепный белорусский поэт Пимен Панченко с первого прочтения отнесся к ней благосклонно. Очевидно, его позиция все и решила. Белорусская пресса отозвалась о повести сдержанно, но в общем положительно. То самое значительное, что в ней, несомненно, обнаруживалось, глубокомысленно замалчивалось критиками, выносилось в подтекст критических пассажей. И, быть может, правильно делалось, чтобы не заострять на нем внимания партийных надзирателей»¹.

Між тым меркаваньне галоўнага рэдактара «Маладосці» аб аповесці і яе аўтары вядома, — П. Панчанка скажа ў інтэрв'ю часопісу «Дружба народов»: «...журнал верен своему имени и с полным правом называет себя журналом молодых. Но ведь и те, что сейчас вышли в маститые, тоже когда-то числились в молодых и здесь же, в «Маладосці», дебютировали.

Естественно, что и теперь они составляют актив журнала, сюда приносят свои лучшие вещи.

В редакции гордятся, что мы первыми печатаем все произведения Василя Быкова. Совсем недавно мы познакомили читателя с его новой повестью «Мертвым не больно». Это героико-драматическое произведение с глубокими размышлениями о подлинном и мнимом патриотизме, о гражданском долге, о показной и действительной храбрости, о человечности, о войне и мире. [...]

Смело можно сказать, что в «Маладосці» выросли Иван Науменко [...] и Василь Быков с его напряжением, беспощадно честным анализом, строгим до жестокости реализмом письма, который, однако, не скрывает его внутренней, глубокой романтичности. Откуда бы иначе взялась этой очищающей, правдоискательской и правдоутверждающей направленности его творчества, которая как раз и близка молодому читателю — он ведь и сам в душе романтик и борец со всяким злом»².

Тады ж, напрыканцы 1965 г., Быкаў упершыню выязджае за мяжу разам з К. Сіманавым, В. Шклоўскім, А. Твардоўскім, А. Сурковым ды іншымі на кангрэс пісьменьнікаў у Рыме. Менавіта тут Аляксандр Твардоўскі паведамляе Быкаву, што хоць і не чытаў «Мёртвым не баліць», але друкаваць будзе. Вось што ў гэтай сувязі прыгадваў намесьнік рэдактара «Нового мира» Аляксей Кандратовіч: «В редакции лежала рукопись его нового романа. Твардовский еще не читал ее. Он только что вернулся из Рима с международной встречи писателей. В разговоре о поездке, о редакционных делах кто-то обмолвился, что вот приходил Быков, принес роман, и его уже прочитали...

— Ну, как он вам? — спросил Твардовский.

Ему рассказали о первом впечатлении от автора и его рукописи. Твардовский улыбнулся самому себе.

— Значит, Быков заходил перед поездкой в Рим, — сказал он, — я ведь был там вместе с ним и, скажу вам, — очень серьезный, скромный, милый человек. Очень он мне понравился.

И тут же предложил:

— Надо в журнальном проспекте на будущий год указать этот роман Быкова. Я его не читал еще, но, судя по его предыдущим вещам, верю, что и это неплохо.

¹ Быков В. Мертвым — не больно, больно — живым. С. 143-144.

² Молодые журнала о молодых: Беседа с главным редактором журнала «Маладосць» Пименом Панченко // Дружба народов. 1966. № 3. С. 238.

³ Кондратович А. «Ровесник любому поколению»: Документальная повесть. М.: Современник, 1984. С. 203-204.

Так на старонках журнала впершыя з'явіўся Васіль Быков, ставішы потым пастаянным і ўважаемым аўтарам журнала³.

«Насуперак праўдзе жыцця»

Міхаіл Гарбачоў, намеснік сакратара праўлення СП СССР па літаратурах народаў СССР і сакратар Савета па беларускай літаратуры, пераклаў «Мёртвым не баліць» для часопісу «Юность», але друкаваць аповесць там адмаўляюцца. Перакладчык прапануе рукапіс у «Новый мир», пасля чаго Быкаў атрымлівае ад А. Кандратовіча тэлеграму з прапановай надрукаваць аповесць, «если только вам не противен этот журнал». Письменьнік адказвае згодай. «Гарбачоў чамусьці маўчаў»¹.

Тут трэба сказаць некалькі словаў, чаму Кандратовіч так выказаўся — «если только вам не противен этот журнал». Справа ў тым, што «Новый мир», «які перад тым пачаў набываць дысідэнцкую славу»², лічыцца ў той час ліберальным часопісам. Менавіта тут упершыню друкуецца А. Салжаніцын, якога Твардоўскі лічыў сваім адкрыццём і змагаўся за яго як толькі мог. Але ня толькі за яго. Галоўны прынцып «Нового мира», як гаварыў сам Аляксандр Трыфанавіч (і што засьведчыў затым у сакрэтным данясенні старшыня КДБ У. Сямічасны), «писать только правду, но это не всегда легко делать»³. І таму самую пільную ўвагу да часопіса працягвае Галоўліт — галоўная цэнзарская ўстанова. Дастанкова сказаць, што ў другой палове 60-х нумары «Нового мира» выходзяць з вялікім спазьненнем толькі таму, што іх падоўгу чытаюць у Галоўліце, пасля чаго некаторыя творы аказваюцца забароненымі і зьмест нумароў прыходзіцца перакампаановаць. Ці іншае пытаньне: пазьней, у 1968 г., А. Твардоўскі занатаваў у дзёньніку: «...в портфеле редакции имеется по разделу прозы до 10 крупных вещей, подготовленных к печати, никем не запрещенных, но *задерживаемых* сроком до двух-трех лет. Это по крайней мере объем прозаического материала на 1-2 журнальных года, и это авторы в большинстве широко известные читателю и произведения в большинстве уже объявленные в проспектах [журнала]»⁴. Да таго ж «Новый мир» і А. Твардоўскі асабіста зьяўляюцца аб'ектамі пастаяннай увагі КДБ і нярэдка фігуруюць у дакладных камітэту. Вось што, напрыклад, пісаў у сьнежні 1965 г. на адрас ЦК КПСС у запісы «Об антисоветской деятельности творческой интеллигенции» У. Сямічасны: «Трудно найти оправдание тому, что мы терпим, по сути дела, политически вредную линию журнала «Новый мир». Вместе с тем наша реакция на действия редакции «Нового мира» не только притупляет политическую остроту, но и дезориентирует многих творческих работников»⁵. Шмат пазьней І. Залатускі напіша: «Новый мир» [...] превратился примерно на 10 лет — с 1962 по 1971 г. в литературную Брестскую крепость, которую не могли взять ни КГБ, ни КПСС»⁶.

Увосень 1965 г. Быкава запрашаюць у Маскву — тлумачаць: пераклад «Мёртвым не баліць» кепскі, трэба перарабіць. Письменьнік «пару тыдняў сядзеў у шыкоўным, але сьцюдзёным нумары гатэлю «Савецкая» і правіў, правіў адпаведна пазнакаў Анны Самойлаўны [Г. Берзер, старшы рэдактар аддзелу прозы. — С. III]. Пад вечар адносіў у рэдакцыю і назаўтра зноў правіў. Спатрэбілася таксама перастаўляць некаторыя часткі, асабліва сучасныя планы. Некаторыя сцэны ўзбуйняць, іншыя, наадварот — здрабняць. Часам аж кружылася галава ад той працы»⁷.

В. Аскоцкі пасля сьведчыў, які настрой быў у Быкава, калі пытаньне аб публіка-

¹ Быкаў В. Доўгая дарога дадому. С. 240.

² Там жа.

³ Брайнин И. Твардовский в докладных КГБ // Известия. 1995. 20 июня.

⁴ Твардовский А. Рабочие тетради 60-х годов // Знамя. 2003. № 9. С. 143.

⁵ История советской политической цензуры: Документы и комментарии. М.: РОСС-ПЭН, 1997. С. 152.

⁶ Золотуский И. Знак беды: Три встречи с Василем Быковым // Литературная газета. 2004. 23—29 июня.

⁷ Доўгая дарога дадому. С. 246.

цыі «Мёртвым не баліць» у «Новом мире» было ўжо справай канчаткова вырашанай: «Василь и Саша Адамович оказались в Москве вместе и пришли ко мне поздним вечером сразу после встречи с Твардовским. Один как стеклышко, другой слегка навеселе, но сияли оба: сигнальный номер с началом публикации уже в редакции. Саша был упоен повестью так, что пересказывал ее если не совсем, то почти по тексту. Василь слушал с настроем тоже приподнятым, не скрывая, что рад и первому своему выходу к читателям через опальный «Новый мир», и единодушному признанию повести его творческой удачей»¹.

Аповесць друкуецца ў «Новом мире» ў 1966 г. (№№ 1, 2). «Новый мир» тады ўжо бамбавалі з усіх інстанцыяў — з Галоўліту, з СП, з ЦК. Выходзіў часопіс нэрэгулярна [...]. Спазыніліся і №№ 1-2 з маёй аповесцю і трапілі якраз падчас чарговага і, можа, самага рэакцыйнага зьезду КПСС — то быў яму падаруначак! У той час, як зьезд набіраўся рашучасці рэабілітаваць сталіншчыну, абяліць запэцканьня Хрушчовым слаўныя чэкіцкія органы, Твардоўскі б'е іх залпам з двух нумароў, у якіх зьмешчана аповесць беларускага пісьменьніка»². Тады ж Лазар Лазараў напіша ў Гродна:

«19 марта 1966 г.

Дорогой Василь!

[...]... главное, из-за чего я сел за машинку, — Ваш роман. Я хочу поздравить Вас с большим успехом. Вы написали вещь очень серьезную, по-настоящему честную и сильную. Я мало знаю вещей — по пальцам можно перечесть, — в которых о войне говорились вещи, необходимые нам сегодня, и говорились столь страстно, без оглядки. Зрело и точно написаны все военные главы, самочувствие человека, находящегося на пределе человеческих возможностей, неразбериха, наконец, Сахно и немец. Очень хороша Катя. Хорош и этот гусь в мирных главах, хотя мирные главы беднее военных и, может быть, монтировать их с военными следовало бы более экспрессивно, более резко. Но все это пустяки. «Мертвым не больно» — удача по самому строгому счету, я рад за Вас. У меня очень личное отношение к тому, что Вы пишете, и Вы даже не можете представить, как я рад, что у Вас такая удача. В Москве уже говорят о Вашем романе. Хвалят его люди, мнение которых Вам, вероятно, небезразлично: Г. Бакланов, М. Галлай... Вот только, боюсь, что напечатать о нем что-нибудь будет не так просто. Бакланов предложил свои услуги «Лит. России», но они уклоняются. Мы («Вопросы литературы», № 2) усыпели в одном из выступлений по прозе 1965 г. сказать о романе несколько добрых слов, хотя роман заслуживает большого разговора. Но что бы о нем ни писали, Вы можете испытывать законное чувство удовлетворения. Книга отличная!

Желаю Вам всех благ! Обнимаю Вас, дорогой Василь!

Ваш Лазарь»³.

На гэта пісьменьнік адказвае: «Что касается печатных откликов, то я, конечно, не очень на них рассчитываю, готов принять и хулу. Теперь мне ничего не страшно, т. к. мое дело сделано, я высказался»⁴.

Святлана Алексіевіч кажа цяпер:

— Когда повесть появилась в «Новом мире», ее мало кто еще читал, но аромат присутствия какой-то силы, некоего противостояния уже витал над Гродно, где и жил автор. Мы, молодые, были конечно, очень очарованы, мы ощущали эти лучи смелости человеческой, исходившие из Гродно.

Іна Карпюк прыгадвае:

— Это был информационный взрыв! Правда, хотя Сахно — тоже знак войны, и знак устрашающий, его наличие не было тогда все-таки столь очевидным, — это се-

¹ Оскоцкий В. Через годы — через жизнь.

² Доўгая дарога дадому. С. 246.

³ Хатні архіў В. Быкава.

⁴ Лазарев Л. Правда останется: О Василе Быкове // Знамя. 2003. № 12. С. 120.

годня мы многое знаем, а тогда хотелось, чтобы это был всего лишь частный случай, но никак не звено системы. Тем не менее повесть потрясала. Помню, я приглашала Василя Быкова в свой 11 класс — сегодня моим ученикам по пятьдесят лет, однако они до сих пор помнят ту встречу. Главный вопрос, который они задавали, — «Это всё правда?»

А тады, у 1966 годзе, В. Аскоцкі пісаў у лісьце да Быкава:

«Вася, дорогой, здравствуй! Только что дочитал твою повесть и не могу придти в себя. Понимаешь, без преувеличения, — я потрясен. Так ще не було, как говорят на Украине.

Местами, именно в главах, помещенных во 2-ом номере, я чувствовал редакционные сокращения — отсюда некоторая лобовая описательность ряда эпизодов, местами я наткнулся на лишние фразы — не знаю, от кого они, от тебя или М. Горбачева, — разъясняющие и без того ясное. Но через все это проскакиваешь, не уснув остановиться. Потому что все в целом — черт его знает как здорово. И мне уже хочется говорить о тебе в третьем лице: в этой повести я вижу нового Василя Быкова, каким раньше он еще не был, даже в «Третьей ракете», которую лично я до сих пор любил больше всего.

Я не знаю, есть ли у тебя в записке что-нибудь еще готовое или хотя бы в набросках. Но если и ничего нет, то неудивительно: на таких вещах, как «Мертвым не больно», выкладываются до конца и начисто. Зато и остаются они надолго. Вот.

Теперь уже не только тебя, но и всю «военную прозу» надо мерить новой меркой — меркой этой повести.

Не помню, говорил ли я тебе об очень метком, по-моему, суждении Миколаса Слуцкиса о тебе. Когда он был у меня в своей приезд, он сказал примерно так, что ты в своем творчестве высказал разве что одну десятую того, что знаешь, что хочешь и можешь высказать. Он говорил это, как и я, не зная еще повести. Что если продолжить его суждение, то этой повестью процент высказанного ты одним махом довел до половины.

Я хожу все вокруг да около, пытаюсь как-то точнее выразиться — и не могу. Это потому, что повесть твоя заставляет думать и думать и о многом сразу. И просто невозможно ухватить все враз, уложить в стройную логическую систему. Здесь уж не до логики.

Это — о том, *что* сказано тобой. А если говорить о том, *как* сказано, то опять же — пусть приблизительно будет такая оценка, но у меня ощущение, что ты вдруг одним шагом шагнул от беллетристики, не в обидном, а только в хорошем смысле слова (ею ведь были и «Журавлиный крик», и «Фронтовая страница», и «Альпийская баллада» — каждая по-своему) к настоящей, высокой — не побоюсь этого слова, — талантливой прозе, которую обещала «Третья ракета». Ты что-нибудь понял в моем сумбуре? Если нет, то, оправившись от потрясения, в которое ты вверг меня, я постараюсь изложить все более связно.

А пока, Вася, я тебя от души поздравляю с блистательной победой и радуюсь так, как еще никогда не радовался. [...]

Крепко жму твою руку и обнимаю тебя»¹.

І яшчэ адзін красамоўны ліст:

«22 марта 1966 г.

Дорогой Василь!

Сегодня ночью дочитал «Мертвым не больно». Не могу сказать, как ты мне близок, как хочется обнять тебя, поблагодарить. Да, им уже не больно. Но боль за них, живущую в нас, быть может, сильнее всех выразил ты. Так сильно, что временами, когда читал, сердцу было нехорошо. Физически нехорошо.

Есть много вещей, которые впервые сказал ты. Такую обнаженную солдатскую

¹ Хатні архіў В. Быкава. На штэмпелі — 16.3.1966 г.

войну не писал еще никто из нас. А сцена с полковником после высоты! А минное поле! Да дело не в этом даже, не в отдельных сценах. Временами мне хотелось дописать что-то или, наоборот убрать лишнее, не очень точное, на мой взгляд. Вернее, есть места, где видишь происходящее, как сквозь непротертое стекло. Хотелось протереть его, чтоб увидеть резче. Но все вместе — и вершины взлетов, и спады — все вместе — это зрелая книга зрелого художника. Воздействие ее огромно. Каждая страница ее болит, в каждой — страсть и боль. И прямота, и честность, и солдатское мужество. Ведь до твоей Кати не было еще написано женщины на войне, на той войне, которую мы прошли. А те, что написаны, — в сравнение с ней не идут. И вот такую много раз хотелось мне написать. Она погибла под Запорожьем: всё лазала по полю, перевязывала залегшую пехоту, которая в атаку не шла. Ноги ей оторвало снарядам, она сама перетянула их в воронке и истекла кровью. Там я и увидел ее, когда все же выбили немцев.

Пишу я тебе бессвязно, но не в этом суть. Главное, что написал ты замечательную книгу. Шел ты к ней долгим путем, а начало его там еще, когда ты, очевидно, и писать не думал, когда пошел воевать. Вот в этом качественное отличие ее от книг, которые во множестве пишутся людьми, наблюдавшими войну без отрыва от тылов, теплых мест и штабов.

Будешь в Москве, позвони обязательно, надо свидеться. Я предложил «Литературной России» написать рецензию. Позоняев (глав[ный] ред[актор]) засмушался. Да и понятно: напечатано в «Новом мире», а они — ведомство Алексеева. С «Лит. газетой» я разругался на этих днях еще раз, а в «Знамени» Козлов будет писать, о чем он сказал мне, еще не читая. Но рецензии тебе ни прибавят, ни убавят. Ты сделал главное: написал книгу. И люди будут читать ее.

Крепко обнимаю тебя.

Твой Г. Бакланов¹.

Першы залп па твору і яго аўтару даюць свае ж — газеты «Звязда»² і «Советская Белоруссия»³, прычым артыкул у «Советской Белоруссии» друкуецца без подпісу, як і ў хуткім часе ў «Правде»⁴. Гэта сьведчыла аб тым, што ў матэрыяле выкладзена пазіцыя не аднаго толькі аўтара ці самой рэдакцыі, — такім чынам традыцыйна выкладалася пазіцыя ЦК КПБ (да таго ж гэта азначала, што ўсе газеты, часопісы і выдавецтвы павінны арыентавацца менавіта на гэты артыкул): «Очень досадно, что известную дань *нигилистической моде «приправляют» мед ложкой дегтя* [тут і далей падкрэсьліваньне (курсіў) зробленае В. Быкавым. — С. III.] отдают иногда и такие авторы, о которых никак не скажешь, что они знают о войне понаслышке или же не имеют в своем творческом арсенале надежных средств для образного *воплощения единственной и неделимой правды о ратном подвиге народа*. В этой связи нельзя не сказать о некоторых произведениях белорусского прозаика В. Быкова. Посвятив свое творчество военной теме, В. Быков немало сделал для прославления нелегкого солдатского труда, сумел заглянуть в тайники человеческих душ и увидеть там много истинно прекрасного. Однако справедливости ради надо отметить, что в отдельных повестях и рассказах этого автора мы все чаще стали сталкиваться с фактами *искажения исторической правды и достоверности*. [...]

Нельзя принимать на веру без серьезных оговорок и многое из того, что пишет В. Быков о войне. Вслед за реалистическими, правдивыми картинами фронтовой жизни в его произведениях можно встретить и такое, что отнюдь *не воспитывает в читателе любовь к нашей армии. Иногда доходит до святотатства, до надругательства над тем, перед чем следовало бы благоговейно снять шапку*. Вот строки из повести «Мертвым не больно» про обелиск Победы в Минске: «Тут памятник. Высоченный, не

¹ Хатні архіў В. Быкава.

² Герцовіч Я. Дзвюх праўд не бывае... // Звязда. 1966. 1 лют.

³ Вопреки правде жизни // Советская Белоруссия. 1966. 8 апр.

⁴ Когда отстают от времени // Правда. 1967. 27 янв.

слишком оригинальный монумент, сооруженный по помпезным канонам своего времени. Наверху — орденская звезда Победы. Высокая, усыпанная драгоценностями награда, доставшаяся за войну маршалам, генералиссимусу и румынскому королю Михая. К Белоруссии она имеет отношение разве что символическое». Можно, конечно, по-разному оценивать художественные достоинства обелиска, но зачем же так высокомерно, пренебрежительно писать о том, что стало олицетворением героизма и мужества нашего народа, что свято для каждого из нас?

В некоторых произведениях В. Быкова читателю *навязывается неправильное, искаженное представление об истоках массового героизма советских людей в годы войны*. В таких повестях и рассказах солдаты целиком и полностью отданы во власть, мягко говоря, неумных, а то и нечестных командиров. По утверждению одного из персонажей повести «Мертвым не больно» Горбатюка, советские воины совершали подвиги не из чувства патриотизма, высокой сознательности, беспредельной преданности Родине, а в принудительном порядке, под страхом смерти. «А что же сознательность? — говорит Горбатюк. — Сознательность — в газетах, а тут принудить надо. Чтoб боялись».

Слова эти вложены в уста отрицательного персонажа. Но все ли сделал автор повести для того, чтобы *до конца развенчать взгляды Горбатюка, чтобы правда жизни торжествовала убедительно, весомо?* Думается, нет. [...]

Серьезные возражения вызывает расстановка сил в повести «Мертвым не больно». Горлопану и перестраховщику Сахно ничто и никто не мешает измываться над честными воинами, обрекать их на бессмысленную смерть.

Могло, конечно, случиться, что в тылу наших наступающих дивизий сохранились недобитые части противника. Искажение правды начинается с того, что *никто не верит и не хочет верить предупреждению очевидцев, обстрелянных гитлеровцами. Потрясающе неправдоподобная беспечность*, если учесть к тому же, что действие в повести происходит в 1944 году!

Младший лейтенант Василевич встречает капитана и пытается доложить ему о вражеских танках. Ответ: «Наплевать мне на ваши танки». Встретился подполковник. Выслушал и приказал идти в соседнюю деревню и там доложить о неприятном соседстве. Третий офицер не дает даже слова сказать: « Попрошу помолчать. Пока вас не спрашивают... А то панику мне развели! Как в сорок первом. Я вам покажу танки!» Капитан же Сахно начинает стряпать очередное дело против «паникеров». Так создается конфликт, сущность которого сводится к тому, что начальники-головотяпы, пренебрегая жизнью десятков и сотен людей, не хотят ударить палец о палец для разгрома противника. Этому дается и своеобразное толкование: «Кому там заботиться, что в таком-то месте наших боевых порядков образовалась брешь, в которую влезли немцы». Люди гибнут, отбивая натиск фашистов, а генерал, ответственный за создавшееся положение, ищет козла отпущения. В подобной обстановке самодур Сахно одного раненого пристреливает сам, другого заставляет пустить себе пулю в лоб, а всех остальных гонит на минное поле, принуждает отдавать жизнь, лишь бы у него «сходились концы с концами». Это уже не война...

Если *верить В. Быкову, то победу обеспечило безропотное меньшинство «фронтовых трудяг», а все остальные имели к ней лишь косвенное отношение*. Ведь и воевать-то вроде бы некому было: «Разве у нас мало мужчин? На передовой, в тылах, в стране вообще? На каждый десяток в цепи — добрая сотня в ближних тылах. И каких мужчин! Сильных, грамотных, сознательных». Десяток в цепи — сотня в ближнем тылу... Откуда такая арифметика? Не свидетельствует ли она о короткой памяти автора, забывшего действительное положение вещей? [...]

По отдельным рассказам и повестям В. Быкова трудно получить целостное представление о задачах, которые решались в те годы нашими людьми на фронте и в тылу. Человеку непосвященному может показаться, что во многих случаях почти вся *энергия фронтовиков поглощалась не столько борьбой с врагом, сколько внутренними дрязгами*. Неправильно показывает писатель отношение солдат и офицеров Советс-

кой Армии к пленным немцам. В повести «Мертвым не больно» герои то и дело спорят о том, что делать с пленным немцем — *то ли пристрелить его, то ли сохранить ему жизнь*. В другом случае сочувственно повествуется о солдате, которого никто не мог убедить, что взятый с большим трудом «язык» неприкосновенен. [...]

В преддверии республиканского съезда писателей хочется спросить: как случилось, что в Союзе писателей БССР и его литературных изданиях столь долго не замечали, что В. Быков постепенно *начинает отходить от жизненной правды, односторонне, а порой искаженно отображать историю Отечественной войны, что, естественно, не способствует воспитанию у народа любви и уважения к Советской Армии, оскорбляет лучшие патриотические чувства наших людей?*

Этот вопрос тем более уместен, что он уже поднимался нашей общественностью. Республиканская газета «Звезда», например, первого февраля с. г. опубликовала статью «Двух правд не бывает...», в которой обстоятельно и аргументированно анализировались недостатки отдельных произведений В. Быкова. Выступление газеты могло послужить поводом для принципиального разговора о творчестве молодого писателя. К сожалению, этого не случилось¹.

Публікацыяй у «Советской Белоруссии» абураюцца некаторыя беларускія пісьменьнікі, — Г. Бураўкін і А. Вярцінскі, сабраўшы разам з Н. Гілевічам подпісы ў падтрымку аўтара апальнай аповесці, адрасуюць у ЦК КПБ так званы «Ліст 53-х». Быкаў успамінаў: «Напярэдадні чарговага зьезду Саюзу пісьменьнікаў Беларусі мае маладзейшыя сябры Генадзь Бураўкін і Анатоль Вярцінскі арганізавалі збор подпісаў пад лістом у абарону Быкава. Як пасля яны пра тое апавядалі, цікава было паназіраць за рэакцыяй шмат якіх пісьменьнікаў на прапанову падпісаць ліст. Некаторыя адразу адмовіліся, іншыя абяцалі падумаць (г. зн. параіцца з кімсь). Бальшыня, аднак, не раздумваючы, падпісала ліст, і мяне ўсьцешыла, што сярод іх нямала старых, вельмі шануюных пісьменьнікаў: Міхась Лынькоў, Іван Мележ, Янка Брыль, Аркадзь Куляшоў. (Дарэчы, Аркадзь Куляшоў, які быў у даўняй дружбе з Твардоўскім, адзін з першых павіншаваў мяне з надрукаваньнем у «Новом мире».) Але ні Шамякін, ні Броўка, ні Танк ліста не падпісалі². Успамінаючы ў другі раз гэтую гісторыю і, у прыватнасьці, І. Шамякіна, Быкаў скажа: «Ліст 53-х у ЦК Іван Пятровіч не падпісаў. У той час некаторыя мае «сябры» ад мяне адварнуліся...»³.

Генадзь Бураўкін гаворыць:

— Па-сапраўднаму сяброўства зьвязала нас у сувязі з жорсткай крытыкай, якая абрынулася на Васіля і ў цэнтральнай (саюзнай, як тады мы казалі) прэсе, і тут у нас, у Беларусі, у прыватнасьці, у газеце «Советская Белоруссия» — пасля аднаго надзвычай несправядлівага, грубага і рэзкага артыкулу. Мы, маладыя літаратары (у прыватнасьці, Анатоль Вярцінскі, Іван Чыгрынаў і я; потым да нас далучыліся іншыя) вырашылі напісаць пісьмо ў абарону Быкава ў вышэйшую інстанцыю, якая тады была ў Беларусі — у Цэнтральны Камітэт кампартыі. Пісьмо з пратэстам супраць выказаных у «Советской Белоруссии» ацэнак і праработачнай, як тады гаварылася, крытыкі творчасці Васіля Быкава.

Той факт, што пісьмо падпісалі нашыя аднагодкі, людзі аднаго з Быкавым літаратурнага пакаленьня, быў зразумелы: усе мы былі дзецьмі ХХ зьезду. Але было вельмі важна — я і сёння гэтым вельмі даражу, — што нас у нашым парыве барацьбы за справядлівасьць падтрымалі людзі, на якіх я заўсёды глядзеў з душэўным трапятаньнем, бо мы вывучалі іх кнігі яшчэ ў школе, здавалі па іх творчасці экзамены. Нас падтрымалі выдатныя людзі літаратуры, у якую мы толькі-толькі ўваходзілі: Міхась Лынькоў, Аркадзь Куляшоў, Іван Мележ, Янка Брыль. Прычым для нашых класікаў гэта быў сапраўды мужны грамадзянскі ўчынак. Іх падтрымка прыдала нам сілаў.

¹ Вопреки правде жизни // Советская Белоруссия. 1966. 8 апр. (Экзэмпляр газеты захоўваецца ў хатнім архіве В. Быкава.

² Доўгая дарога дадому. С. 253.

³ Сулянаў А. Надзвычайны чалавек! // Наш Быкаў. С. 247.

Было ясна, як гэтае пісьмо ўспрымуць у ЦК — ах, яны пратэстуюць! Пратэстуюць супраць органу ЦК КПБ газеты «Советская Белоруссия»! Тады былі два бясспрэчныя «афішчэз» — «Советская Белоруссия» і «Звязда». Іх ацэнкі, у тым ліку і літаратурных твораў, лічыліся ацэнкамі партыі і кіраўніцтва рэспублікі. А тут мы асмеліліся рэзка не пагадзіцца з тым, што было напісана ня дзе-небудзь, а ў самой «Советской Белоруссии»!.. Гэта быў акт у нечым нават больш грамадзянскі, чым літаратурны, сяброўскі. Гэта быў факт, пра які ведалі, хай і не шырока, і ў Саюзе пісьменьнікаў, і ў Цэнтральным Камітэце. Пра яго стала вядома і ў Маскве...

Што ж датычыцца Васіля, то пасля я, канешне ж, раскажаў яму, як мы зьбіралі подпісы, якая ў нас была канспірацыя, як мы перадавалі пісьмо з адных рук у другія, каб на яго след нельга было напасці...

З часам да нас далучыліся іншыя пісьменьнікі, у прыватнасці, Ніл Гілевіч, — гэта ўжо калі мы пайшлі да класікаў, з якімі Ніл быў больш знаёмы, чым мы. Затым далучыўся Алесь Адамовіч...

У сваю чаргу Анатоль Вярцінскі прыгадваў: «Хадзілі ўтрох па рэдакцыях ды кватэрах, паказвалі ліст-пратэст. Распісаліся пад ім Міхась Лынькоў, Янка Брыль, Максім Танк, Пімен Панчанка, Аркадзь Куляшоў... Куляшоў, памятаю, прачытаў, паглядзеў на нас і, прызнаўшыся, што меў намер пайсці назаўтра да Пятра Міронавіча па адной асабістай справе, рашуча махнуў рукой: «Давайце — падпішу! Быкава трэба падтрымаць!»

Узьнікалі і іншыя сітуацыі. Адзін сталы прэзаіт, рэдактар часопісу, стаў адгаворваць нас: «Ня трэба, хлопцы, гэта рабіць. Пашкадуйце свае маладыя чупрыны». Другі таксама запырэчыў, матывуючы сваю пазіцыю тым, што пісьменьнік павінен стаяць па-філасофску над схваткай. Але назаўтра пазваніў ранічкай мне ў дзверы і выказаў жаданьне паставіць подпіс¹.

— Мы разумелі, што паколькі да нас прыходзяць усё новыя і новыя людзі — мы самі да іх зьвярталіся і прасілі паставіць подпісы, — доўга захоўваць сакрэт ня ўдасца, — працягвае свой аповяд Г. Бураўкін. — Відаць, можна было б і болей сабраць подпісаў, але мы адчувалі, што пісьмо трэба хуценька, як кажучь, класыць на стол, іначэй хто ведае, чым усё можа скончыцца.

Мы чулі пра магчымасці адпаведных органаў і ведалі сілу ідэалагічнага апарату. Таму калі вырашылі закончыць збор подпісаў, распрацавалі з Анатолем Вярцінскім цэлы план, як здаць пісьмо ў ЦК. Тым больш што мяне паклікаў на гутарку сакратар ЦК КПБ па ідэалогіі С. Пілатовіч. Мы здагадваліся, што гэта будзе за гутарка і склалі такі план: я еду на гутарку да Пілатовіча, якую зацягваю як мага далей, а Толя ў гэты час вязе пісьмо ў ЦК. (Справа ў тым, што мы з Вярцінскім былі камуністамі і мелі права заходзіць у будынак ЦК КПБ без папярэдняе заказанага пропуску.) Прычым, што было важна, Анатоль павінен быў здаць пісьмо ў канцэлярыю і, зарэгістраваўшы яго, атрымаць адпаведны рэгістрацыйны нумар, каб пасля нам не гаварылі, што згубілі сьлед пісьма. Такая вось была задума. І яна спрацавала. Калі я сядзеў у Пілатовіча, у яго было адно патрабаваньне: «Дзе пісьмо? Дайце мне пісьмо!» Я адказваў, што ня ведаю, дзе яно, — у мяне пісьма няма. І вось падчас гэтай дзіўнаватай — калі б хто збоку паглядзеў — гаворкі Пілатовічу пазванілі. З кароткіх злосных рэплік сакратара ЦК я зразумеў, што Вярцінскі пісьмо здаў. Пасля гэтага патрэбы са мной гаварыць у Пілатовіча ўжо не было, і ён мяне адпусціў...

«Сакратару ЦК КПБ тав. С. А. Пілатовічу.

Паважаны Станіслаў Антонавіч!

У газеце «Советская Белоруссия» ад 8 красавіка г. г. змешчаны рэдакцыйны артыкул «Вопреки правде жизни», дзе падвяргаецца крытыцы творчасць Васіля Быкава. Многае ў гэтым артыкуле выклікае, мякка кажучы, недаўменьне, і мы, літаратары, камуністы і беспартыйныя, лічым неабходным падзяліцца з Вамі сваімі думкамі.

¹ Вярцінскі А. Ліст 53-х // Народная воля. 2003. 3 студзеня.

Якой нагодай, якой патрэбай выкліканае такое пасьпешнае і нечаканае для многіх пісьменьнікаў і чытачоў газеты з'яўленьне рэдакцыйнага артыкулу? Жаданьнем пра-рэцэнзаваць новую аповесьць В. Быкава? Але ж артыкул спрабуе разгледзець усю творчасць празаіка. Спробай даць ацэнку некаторым тэндэнцыям у адлюстраванні тэмы Вялікай Айчыннай вайны? Але ж гутарка ідзе пра творчасць толькі аднаго пісьменьніка.

Недаўменьне яшчэ больш расьце, калі чытаеш, як «Советская Белоруссия» папракае Саюз пісьменьнікаў і яго літаратурныя выданьні ў тым, што яны «столь *долго* не замечали, что В.Быков постепенно начинает отходить от жизненной правды». Няўжо сапраўды адзін з вядомых і любімых чытачамі беларускіх пісьменьнікаў з кожным новым творам усё больш адыходзіў ад жыццёвай праўды? Калі гэта, дапусьцім, было, то чаму ж «Советская Белоруссия» — орган Цэнтральнага Камітэту Кампартыі Беларусі — маўчала? Чаму яна не папярэдзіла своечасова тых зрывы, якія, на думку газеты, вымагаюць цяпер суромага асуджэньня? На гэтыя, на наш погляд, законныя пытаньні адказу ў артыкуле мы не знайшлі.

Ня можа не ўстрывожыць і здзівіць тон артыкулу — грубы, катэгарычны, «пра-работачны». Не клапацячыся аб аргументацыі, аб доказах, В. Быкава абвінавачваюць у тым, што ён сваімі творами «Не способствует воспитанию у народа любви и уважения к Советской Армии, оскорбляет лучшие патриотические чувства наших людей...». Як лёгка грамадзяніну, пісьменьніку, былому воіну прыклеіваецца страшны «ярлык»? Як быццам мы ня ведаем, з якім болем і веданьнем справы піша пра салдат мінулай вайны — мёртвых і жывых — В. Быкаў, як умее ён у сваіх творах уславіць сапраўдны гераізм, сапраўдную мужнасць і адданасьць савецкага чалавека ў яго змаганьні з фашызмам. Забыта, што «Трэцяя ракета» выстаўлялася на Ленінскую прэмію, што літаратурная (і ня толькі літаратурная) грамадскасць лічаць яе адным з лепшых твораў савецкай літаратуры пра Вялікую Айчынную вайну, што яна перакладзена на мовы большасьці краінаў сацыялістычнага лагера...

Выклікае недаўменьне і здзіўленьне, што ў артыкуле сустракаюцца і перакручваньне, і падтасоўка цытатаў.

Вось чытаем, што «по утверждению одного из персонажей повести «Мертвым не болит» Гарбатюка, советские воины совершали подвиги не из чувства патриотизма, высокой сознательности, беспредельной преданности родине, а в принудительном порядке, под страхом смерти...» Тут жа прызнаньне: «слова эти вложены в уста отрицательного персонажа». І тым ня менш словы адмоўнага персанажу, на якога скіраваны ўвесь гнёў аповесці, ставяць у віну В. Быкаву. А Быкаў жа бязьлітасна выкрывае на працягу ўсяго твору людзей тыпу Гарбацюка—Сахно, выкрывае іх «філасофію», іх гадзенькую душу. У чытача вырастае нянавісьць да Сахно і Гарбацюка, да падобных да іх, — і мы лічым, што гэта добра.

Далей у артыкуле чытаем: «Если верить В. Быкову, то победу обеспечило безропотное меньшинство «фронтовых трудяг», а все остальные имели к ней лишь косвенное отношение...» І — каб праілюстравач гэта сумніцельны вывад, аўтары артыкула прыводзяць цытату: «Разве у нас мало мужчин? На *передовой*, в тылах, в стране вообще?..» і г. д. Цытата гэтая вырвана «з мяса», без уліку ўсяго «арганізму» твору. У гэтым лёгка пераконваецца, калі адкрываеш тую старонку часопісу, дзе расказваецца пра гібель медсястры Каці і пра тое, як перажывае гэтую страту Васілевіч. «А мне ўжо, бадай, нічога і ня страшна. Сьмерць Каці мяне *ашаламила*... Сьмерць на вайне — рэч дужа звычайная. Але чаму памірае гэтая дзяўчына? Хто яе паслаў на вайну і чаму? Хіба сама папрасілася? Але што яна ведае аб ёй?..» І ўжо далей ідуць словы, якія прыводзяцца ў артыкуле «Вопреки правде жизни». Як бачым, словы Васілевіча народжаныя ў пэўнай абстаноўцы, у час душэўнага ўзрушэньня, калі герою цяжка зьмірыцца са стратаю адзінай сярод воінаў жанчыны. Мы думаем, што гэта ўпаўне зразумела і ня ўлічваюць гэтых момантаў нельга...

Мы разумеем, што тут зусім не да месца даваць поўны аналіз артыкулу, шырока

спрацацца з ім — ды і напісаны артыкул у манеры, якая не спрыяе творчаму абмену думкамі. Мы толькі хацелі б адзначыць, што ў многіх месцах артыкул напісаны без разумення спецыфікі мастацкага твору, без павагі да законаў літаратурнай творчасці. Вось прыклад. Аўтары артыкулу папракаюць Быкава ў тым, што ён спрабуе матываваць здраду Пшанічнага (аповесць «Жураўліны крык») пэўнымі жыццёвымі абставінамі, што ён аднёс яе «отноды не на его личный счет». Папрок ня можа не здзіўляць, бо глыбока ўскрываць прычыны ўчынкаў, жыццёвых зьяў, псіхалогію героя — патрабаваньне да кожнага твору, закон творчасці.

Аўтары артыкулу гавораць аб «единственной и неделимой правде о ратном подвиге народа». Але ў чым заключаецца гэтая праўда, у артыкуле чамусьці ня сказана. А гэтым не акрэсленыя крытэрыі, з якімі падыходзіць да творчасці В. Быкава. Бо Быкаў не бярэ на сябе задачу сказаць усю праўду пра вайну (ды аднаму пісьменьніку гэта, відаць, і не пад сілу). Ён хоча сказаць праўду пра салдата на вайне, які трапляе ў трагічныя абставіны. І мы лічым, што на гэтым шляху ў Быкава ёсць значныя поспехі.

Артыкул «Вопреки правде жизни» не пераканаў нас у тым, што В. Быкавым быццам бы «принесены в жертву и коммунистическая идейность, и сама правда о войне». Абвінавачваньне абсурднае, палітычнае. Мы перакананы, што Быкаў такіх абвінавачваньняў не заслужыў, што гэта абражае грамадзянскія пачуцьці людзей, якія палюбілі творчасць таленавітага пісьменьніка.

Можна і трэба спрацацца аб мастацкіх творах. Наіўна лічыць, што ў пісьменьнікаў, нават таленавітых, не бывае няўдач. Не застрахаваны ад няўдач і памылак і В. Быкаў. Але прыпісваць пісьменьніку на падставе яго нейкіх мастацкіх пралікаў палітычны крымінал — недаравальна. Такого ў наш час не павінна быць.

Безапеляцыйны тон, палітычныя абвінавачваньні, ператрымкі ў артыкуле «Вопреки правде жизни» зьяўляюцца своеасаблівым рэцэпдывам вульгарызатарскай крытыкі. І гэта тым больш відаць, калі параўнаць яго з артыкулам «Правда о великой войне» ў газэце «Правда» ад 17 красавіка г. г., дзе гаворка пра творчасць В. Быкава ідзе спакойная, з павагай да яго таленту, з прызнаньнем яго заслуг. Памятаючы ленынскія словы аб тым, што талент пісьменьніка трэба берагчы, лічачы Васіля Быкава, безумоўна, таленавітым пісьменьнікам, мы ня можам пагадзіцца з рэдакцыйным артыкулам «Советской Белоруссии», які ставіць пад сумненне творчасць празаіка, ня можам прыняць яго грубы, нетактоўны тон¹.

«Ведама, той ліст мала чым дапамог апальнаму аўтару (ды і ня мог памагчы), але вэрхалу нарабіў нямала. Тое, што вакол яго адбывалася, дало зразумець партыйнаму кіраўніцтву, што ў надта апекаваным калектыве пісьменьнікаў няма былога сцэнтаванага адзінства. Што пісьменьнікі, як ні дзіўна і не зважаючы на шматгадовы ўціск і рэпрэсіі, здольныя да пратэсту. Ліст, зразумела, не быў нідзе надрукаваны, а арганізатары яго ня раз выклікалі на допыты і разьбіральніцтвы ў розныя інстанцыі (у тым ліку і ў КДБ). Але справа была зробленая, пісьменьнікі ўпершыню засьведчылі, што могуць не падпарадкавацца грознай партыйнай волі. Тое ўжо было небясьпекай, якая дайшла да Масквы і якую належала прадухіліць»². А падчас V зьезду СП БССР Быкаў скажа напрыканцы свайго выступленьня: «Яшчэ, карыстаючыся гэтай трыбунай, хачу падзякаваць многім літаратарам, якія перад зьездам гэтак красамоўна праявілі сваю грамадскую мужнасьць і пісьменьніцкую салідарнасьць з поваду вядомага выпадку ў мой адрас. Покуль мы будзем зьяднанія ў важнейшых пытаньнях нашага жыцця і будзем гаварыць аб гэтым адкрыта, беларускі народ можа быць спакойны за лёс сваёй літаратуры»³. І, трэба думаць, некаторым з

¹ Вярцінскі А. Ліст 53-х // Народная воля. 2003. 3 студз. (Подпісы паставілі: А. Адамовіч, Р. Барадулін, Я. Брыль, Г. Бураўкін, А. Вярцінскі, Н. Гілевіч, А. Куляшоў, М. Лынькоў, І. Мележ, Б. Сачанка, І. Чыгрынаў ды іншыя, — поўны сыпіс прозьвішчаў не захаваўся.

² Доўгая дарога дадому. С. 253—254.

³ БДАМЛіМ. Ф. 78, воп. 1, адз. зах. 45, арк. 93. Стэнаграма.

калегаў выкажа падзяку асобна — ва ўсялякім выпадку, 14 красавіка 1966 г. напіша ў кароценькім лісьце Я. Брылю:

«Дарагі Іван Антонавіч, дзякуй!

Са шчырасьцю Ваш

Васіль Быкаў [...]»¹.

І хоць для Г. Бураўкіна і А. Вяцінскага гэта гісторыя негатыўнага працягу ня будзе мець, але дзесяцігоддзімі пазьней стане вядома, што абодва літаратары фігуравалі ў накіраваным у ЦК КПСС даносе старшыні КДБ СССР У. Сямічаснага. У той час гэта, канешне, было невядома, таму Іна Карпюк цяпер гаворыць:

— І Алексей так думал, і Быков с Клейном гаворили, что все делают местные начальники-дураки. Самыми страшными ведь были чиновники ранга обкомовских инструкторов. Но нет, как потом выяснилось, это была система!

«Комитет

Государственной безопасности

при Совете Министров СССР

21 мая 1966 г., № 1139-с

гор. Москва

ЦК КПСС

Секретно

№ 20934

23 марта 1966 г.

ЦК КПСС

Комитет государственной безопасности докладывает о процессах в среде белорусских писателей, вызванных опубликованием и критикой повести В. Быкова «Мертвым не больно».

Резкое размежевание мнений было вызвано редакционной статьей газеты «Советская Белоруссия» «Вопреки правде жизни» о творчестве В. Быкова и особенно данной в ней оценкой указанной повести.

Ряд писателей старшего поколения одобряет критику газеты в адрес В. Быкова. По мнению А. Алешко, «Быков зарвался, хотел удивить всех и подчеркнуть, что он особый писатель и пишет так, как ему вздумается. Кто был на войне, таких явлений, которые показаны в повести, не встречал».

Некоторые белорусские писатели открыто стали на защиту В. Быкова, считая, что газета «Советская Белоруссия» выступила необъективно. Заведующий отделом газеты «Литература и мастацтва», член КПСС писатель Г. Буравкин заявил: «Советская Белоруссия» перечеркнула творчество В. Быкова и вызвала обратную реакцию среди писателей. Происходит издевательство. После выступления газеты складывается впечатление, что В. Быкова судят как на процессе».

Член КПСС писатель В. Зуб сказал: «В. Быков написал правду о войне. И такое могло быть в действительности».

Известный белорусский поэт А. Кулешов назвал статью «отрыжкой культовщины».

Некоторыми писателями предпринимаются конкретные шаги с тем, чтобы публично, на страницах печати выступить в защиту В. Быкова. Так, литературовед В. Буран сдал в журнал «Неман» статью под названием «Озаренность трагическим», в которой дается положительная оценка творчеству В. Быкова. Редколлегия журнала намерена напечатать ее в ближайшем номере.

Руководитель гродненского отделения Союза писателей Белоруссии, член КПСС А. Карпюк обратился с просьбой к А. Суркову помочь «спасти» В. Быкова.

Молодые писатели Г. Буравкин и А. Вертинский написали письмо в ЦК КПБ против статьи «Вопреки правде жизни» и проводили сбор подписей среди писателей республики.

Повесть В. Быкова привлекла внимание некоторых печатных органов капиталистических стран, которые стремятся использовать ее в пропагандистских целях. Газета «Коррьере делла сера» от 18 марта 1966 года поместила статью враждебного нам ха-

¹ БДАМЛіМ. Ф. 59, воп. 2, адз. зах. 87, арк. 3.

рактера, использующую именно те моменты, которые критикуются за искажение событий периода Великой Отечественной войны.

Гамбургское издательство «Классен» обратилось к В. Быкову за разрешением на перевод его книги, в ответ на эту просьбу В. Быков выслал номера журнала «Малая-досць», в которых была опубликована повесть «Мертвым не больно».

Следует отметить, что после выступлений печати В. Быков более критически подходит к своей повести, расценивает ее как неудачу: «Даже не думал, что моя скромная повесть удостоится такого широкого внимания. По всей вероятности где-то в основе замысла была допущена ошибка, неверная посылка, на которой все здание повести пошло наперекосяк. Пойдя на поводу частного факта, я ушел от большой правды, большой войны. Это теперь понимаю отчетливо, рано или поздно, видимо, придется признать – повесть не удалась».

Председатель Комитета

Государственной безопасности В. Семичастный.

На документе резолюция: «тов. Шауро. М. Суслов» *и помета:* «ЦК КПСС. С запиской т. Семичастного работники Отдела культуры т.т. Шауро, Беляев, Мелентьев, Черноуцан и Барабаш ознакомились».

Зав. секретариатом Отдела культуры ЦК КПСС Г. Дьяконов. 16. VII.66 г.»¹.

Эта сапраўды была сістэма. Згодна дзёньнікаваму запісу А. Твардоўскага, выступаючы ў Вышэйшай партыйнай школе, той жа У. Сямічасны гаварыў: «Н[овый] М[ир]» опублікаваў повесть Быкова, рисушую войну в неприглядном виде, — и что-то покруче»². А падчас прамовы ў лістападзе 1966 г. перад ідэалагічным актывам Масквы кіраўнік КДБ скажа: «Цель идеологических диверсий — расколоть нас. Беспокоит положение среди молодежи и в творческих организациях. Но репрессировать мы будем только врагов, остальных убеждать, проводить профилактику. Писатели добивались, чтобы издали Кафку. Издали. И вот мы недавно взяли одного злобствующего юнца, а он нам говорит: «Мне очень нравится Кафка». Если бы не было культа личности, то чем бы у нас занималось искусство? Обязательно они притянут этот культ, обязательно мазнут черной краской! Писатели окончательно обюрократились, с народом не встречаются. Пусть Быков, написавший «Мертвым не больно», пойдет к участникам войны! Вот долго добивались, чтобы выпустили фильм про Айболита. Мы знаем, какого Бармалея они имеют в виду! И никто не ставит их на место, терпят, свыклись. А почему все должны делать мы, КГБ? Распространяют «письмо» Бухарина, открытое письмо Эренбурга. Но только единицы приносят все это к нам. Вот песни Галича, он смеется над нашими идейными принципами. Почему же вы все не выступаете против? Все приходится расхлебывать нам, КГБ. В закрытые учреждения приглашают бог знает кого. В институте Курчатова Солженицын читал несколько глав из романа, который был нами конфискован. И бой не дали! Почему же все должны делать мы? Почему все должно делаться только сверху?»³.

У той жа час да самога Быкава завітае падпалкоўнік КДБ СССР Дубавінкін — наконт «працы, што надрукаваў «Новый мир». Трэба думаць, па недагляду, інакш «ни один уважающий себя орган не смог бы напечатать такой труд».

«Тая гутарка, аднак, мела ўсе адзнакі допыту. Падпалкоўніка дужа цікавілі мае адказы на яго ўвогуле наўныя ці нават дурныя пытаньні. [...] Тады ж, аднак, зразу-меў, што гродзенскія органы нічога пра мяне ня ведаюць, ім патрэбны быў першапачатковы матэр'ял, і яны ўзяліся збіраць яго менавіта такім прымітыўным для сябе спосабам. Мабыць, гэтак прысьпічыла»⁴.

«У цэнтры старога гораду ўсё было навідавоку. Не магло заставацца незаўважа-

¹«Мертвым не больно» под арестом // Дружба народов. 1993. № 9. С. 206.

²Твардовский А. Рабочие тетради 60-х годов // Знамя. 2002. № 4. С. 165.

³Айзерман Л. Обыкновенная история // Континент. 2001. № 108. С. 336.

⁴Доўгая дарога дадому. С. 249.

ным, што па вечаровых вуліцах Гародні сістэматычна ходзяць разам Карпюк і Клейн, пра нешта спрачаюцца, а можа – і нагаворваюць. Калі ж нас стала трое (разам з Быкавым), а вулічныя прагулянікі дапоўнілі наведваньні кватэраў, нашыя маршруты пачалі адсочвацца. Зрэшты, ня дзіўна, што назіралі за аўтарам твораў, якія чакала сусьветная слава. Але ня тая, якую хацелі б падрыхтаваць ім улады. Пасьля выхаду ў “Новом мире” аповесьці Васіля Быкава “Мёртвым не баліць” узьніклія раней падазрэньні перараслі ва ўпэўненасьць: у пагранічным беларускім горадзе фармаецца чужародны і палітычна варожы асяродак інтэлігенцыі.¹

Але ўсё гэта быў толькі пачатак — у хуткім часе аўтара «Мёртвым не баліць» пачнуць шальмаваць «от Москвы до самых до окраин». Як іранічна заўважыць наконт быкаўскай аповесьці («которую нам всем настоятельно советовали забыть. Поистине МЕРТВЫМ НЕ БОЛЬНО — почему бы и не забыть, если им все равно?») крытык Ігар Дзядкоў, «конечно, никто не заблуждался: художественная литература — всего лишь мифы, сказки, выдумки досужих шелкоперов, и нет на свете никакого Василевича и никакого Сахно, и никто никого к ответу за все страсти-ужасы (сочиненные!) не потянет. Но давно замечено нашими классиками: тронь какого-нибудь коллежского асессора или будочника, и все коллежские асессоры и будочники, от Петербурга до Камчатки, а также все начальники асессоров и начальники будочников придут в возмущенное движение и негодование. Им мало того, что сочиненных лиц ни в каком паспортном столе не отыщешь, им подавай опровержение всероссийское, что *такого* с такими-то чинами такого-то департамента вообще быть не могло и всякие непочтительные предположения на сей счет недопустимы и даже преступны. Столетия не властны над привычками департаментов и над их страхами — тоже. Столетия пролетают, департаменты переименовываются, привычки и страхи остаются, но воплощаются в новых формах»². Иван Афанасьёў таксама справядліва заўважыць: «В «Мертвым не больно» — произведении отнюдь не эпопейного размаха — В. Быковым исторически безусловно схвачен важнейший (но до поры потаенный) конфликт прошедшей войны, конфликт, без преувеличения, *мирового* значения: война была осмыслена в таком ее проявлении, обнародование которого в открытой печати (ведь была еще запрещенная «Жизнь и судьба» В. Гроссмана) и в произведении большой художественной мощи вызвало оголтелый натиск ругательной, охранительной критики, методы которой весьма напоминали попытку устроить писателю гражданскую казнь»³.

У 1985 г. падчас гутаркі з А. Адамовічам Быкаў прызнаецца, што, можа быць, і ня стаў бы пісаць «Мёртвым не баліць», дадаваў: «Я пісаў у 64-м годзе. Але, канешне, быў іншы час, быў «Новый мир», быў Твардоўскі. Я, праўда, калі пісаў, зусім не разьлічваў на «Новый мир», на Твардоўскага. Проста пісаў, мне хацелася нахабна напісаць пра гэта. Проста пісаць. І я не ўяўляў: надрукуюць або не. А калі надрукуюць, то ці пасадзяць мяне, ці выключачь аднекуль, ці яшчэ што, — ніякага ўяўленьня я ня меў. Я пра гэта ня думаў. [...] Няведаў правілаў гульні»⁴.

(Працяг будзе)

¹ Клейн Б. Недагаворанае: Разьдзелы з успамінаў // Дзеяслоў, №10.

² Дедков И. Василь Быков: Повесть о человеке, который выстоял. М.: Советский писатель, 1990. С. 235-236.

³ Афанасьев И. Кто восходит на Голгофу?: Антивоенная идея в творчестве Василя Быкова. Мн.: Мастацкая літаратура, 1993. С. 59.

⁴ Чалавецтва ўратаецца падзьвігам духу: Гутарка Алеся Адамовіча з народным пісьменьнікам Беларусі Васілём Быкавым // Польшыя. 2001. № 6. С. 256.